

isyanlara zemin hazırladı. Eflak-Boğdan meselesi bunun ilk örneğini oluşturdu ve III. Napolyon'un teşebbüsü ve baskısıyla bu iki eyalet birleşerek Romanya adı altında bağımsız bir devlet haline geldi. Böylece Yunanistan ve Cezayir'den sonra Romanya da Fransa'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'nden ayrılmış oldu.

1867'de Fransız hükümeti Bâbü'lî'ye reform politikalarının geliştirilmesini isteyen ve ayrıntılı tavsiyelerde bulunan bir nota verdi. Âli ve Fuad paşalar bu nota gereğince yeni kurumlar ve kanunlar oluşturulması yönünde çalışma başlattılar. Aynı yılın sonlarında Sultan Abdülaziz, III. Napolyon'un davetine uyarak Paris milletlerarası sergisinin açılışında bulunmak üzere Fransa'ya gitti; daha sonra da Londra, Viyana ve Budapeşte'yi ziyaret etti. Bu seyahat, bir Osmanlı padişahının ilk defa Avrupa'ya gidişi olması bakımından önemliydi. Hukuk sistemindeki ıslahat çerçevesinde kanunların düzenlenmesi için Fransız elçiliği bir Fransa medenî kanununu Türkçe'ye çevirme komisyonu, buna karşılık Cevdet Paşa da bir mecelle komisyonu kurarak çalışma başlattılar. Eğitim alanında rüşdiye, dârülmualimîn, dârülfünun, tıbbiye, mühendishâne gibi okullar açıldı; bu okullarda Fransızca dersleri verildi ve Fransa'ya öğrenci gönderildi. Ünlü Fransız yazarlarının eserleri Türkçe'ye çevrildi; pozitivist ve materyalist felsefe kitapları tercüme edilip ders kitabı olarak okutuldu. Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'e Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlattırıldı. Bu çerçevede kurulan (1868) Galatasaray Lisesi zamanla Edirne, İzmir, Beyrut, Şam, Tarsus, Kayseri ve Selânik'te açılan misyoner okullarıyla beraber Fransız kültürünün yerleşmesine ve Batıcı aydın kesimin oluşmasına yol açtı. Mustafa Reşid Paşa'nın himayesiyle Paris'e giden Şinâsi, Renan ve Lamartine gibi ünlü Fransız yazarlarıyla tanıştı ve Société Asiatique'e üye oldu. Bu geleneği sürdüren Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Midhat Paşa gibi aydın ve bürokratlar ilk anayasasının hazırlanmasına katkıda bulundular. Fransız edebiyatının etkisi altında bir edebiyat ortamı oluştu ve Fransızca'dan çeviriler yapıldı, dergiler çıkarıldı. Bu aydınlar yönetime ters düşüklerinde Paris'e kaçtılar ve Jön Türkler adıyla faaliyetlerine orada devam ettirler. Zamanla siyasî bir nitelik kazanan bu muhalefet İttihat ve Terak-

kî partisine dönüşerek Osmanlı Devleti'nin son yıllarında iktidara geldi ve II. Meşrutiyet dönemini başlattı (1908). XIX. yüzyıl sonlarına doğru tamamen emperyalist bir politika takip eden Fransa'ya karşı Bâbü'lî Almanya'ya daha çok yaklaştı. Fakat yine de Fransız kültürü ve dili hâkimiyetini sürdürdü; devletin çeşitli kademelerinde ve orduda Fransız uzmanları görev yapmaya devam etti.

I. Dünya Savaşı'nda Türkiye ve Fransa karşı saflarda yer aldı. Bu sırada Batılı müttefikler kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmak üzere Sykes-Picot (16 Mayıs 1916), Saint-Jean de Maurienne (17 Nisan 1917) ve San Remo (25 Nisan 1920) antlaşmalarını yaptılar; Suriye, Lübnan ve Güneydoğu Anadolu illeri Fransızlar'ın payına düştü. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) sadece önceki antlaşmaların Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmesi anlamına geliyordu. Fransızlar Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak 1919 sonbaharında Hatay, Urfa, Antep, Adana, Mersin ve Maraş'ı işgal ettiler de bölge halkının verdiği büyük bir direniş savaşıyla dışarı atıldılar. Bu yenilgi Fransa'yı anlaşma masasına oturmaya zorladı ve 20 Ekim 1921'de Ankara hükümetiyle Ankara Antlaşması'nı imzaladı; bu antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırına bugünkü şekli verilirken Hatay özel bir statüyle dışarıda bırakıldı.

Lozan Antlaşması'nı (1923) takip eden yıllarda Türkiye ile Fransa arasında Türkiye'deki Fransız okullarının statüsü, Osmanlı borçları, Osmanlı Bankası'nın geleceği, millileştirilen Fransız şirketlerine ödenecek tazminat gibi konularda çetin tartışmalar oldu; ancak zamanla anlaşmaya varıldı. 1926'da Türkiye'nin Fransız mandası olan Suriye ile ilişkilerini düzenleyen sözleşme ve 1938'de de Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalandı. Boğazlar meselesini çözen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde (20 Temmuz 1936) Fransa'nın desteği önemli rol oynadı. Hatay'ın, Suriye'nin hak iddia etmesine rağmen Türkiye'ye bağlanması da Fransa'nın olumlu tutumuyla gerçekleşti. O sıralarda baş gösteren Almanya tehlikesi ve savaş atmosferi, Montrö ve Hatay meselelerinin Türkiye lehine çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin NATO'ya ve Avrupa Konseyi'ne alınışında Fransa'nın tutumu müsbet oldu. Öte yandan iki devlet Marshall

planı üzerine 1948'de kurulan CEE'de iş birliği içinde idi; bu durum 1964'te OECD içinde de sürdü. 1963'te Fransa, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık antlaşması imzalanmasına yardım etti. 1968 Ekiminde General de Gaulle'un Türkiye'ye yaptığı resmî ziyaret önemli bir olaydı ve bir bakıma 1867'deki Sultan Abdülaziz'in ünlü ziyaretine karşılık teşkil ediyordu; çünkü o zamandan beri Fransa'nın herhangî bir devlet başkanı Türkiye'ye gelmemişti.

1973-1983 yılları arasında, I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirildiği söylenen Ermeni soy kırımını iddialarının Fransız parlamentosunda destek görmesi ve Fransız mahkemelerinin o sıralarda Türk diplomatlarına yönelen Ermeni saldırılarına arka çıkan bir tavır sergilemesi, Türkiye'nin Fransa'ya karşı siyasî ve ticarî tavır almasına yol açtı. Ayrıca 1980'de Türkiye'de yaşanan askerî müdahale de ilişkileri sekteye uğrattı. Fakat 1983'te yapılan parlamento seçimleriyle tekrar demokrasiye geçilmesi üzerine Türk-Fransız ilişkileri de normal seyrine döndü.

BİBLİYOGRAFYA :

Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimatın Fransız Efkârınumumiyesinde Uyandırdığı Akisler", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 747-756; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1585-1911)*, Erzurum 1970, s. 1-14, 145-181; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 207-225, 265-418; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 21-237; D. Barchard, *Turkey and the West*, London 1985, s. 69-78; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987; a.m.f., "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *TTK Belleteri*, XLIX/193 (1985), s. 79-110; a.m.f., "General De Gaulle'un Türkiye Ziyareti (25-30 Ekim 1968)", a.e., LI/200 (1987), s. 949-964; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoğlu 1919-1922*, Ankara 1988; Rifat Uçarol, "Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, XI, 194-214; Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanından 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", a.e., XI, 426-521; Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *TTK Belleteri*, XLVII/185 (1983), s. 259-279; TA, XVI, 493-497; Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Batılaşması", *TCTA*, I, 147-152; Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", a.e., IV, 1007-1024.

İSMAİL SOYSAL

IV. FRANSTZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ

XVI. yüzyılda siyasî istikrarın sağlanmasın ardından sanayi ve ticaretin, özellikle de deniz ticaretinin güçlenmesi Fransa'nın deniz aşırı boyutlarda ge-

nişlemesine yol açtı. Öncelikle Amerika kıtasına açılarak ülkenin zenginliğinin artırılmasına çalışıldı; Güney Amerika'da Rio de Janeiro, Kuzey Amerika'da Quebec (1608) ilk kurulan sömürgelerdi. Fransızlar'ın Kuzey Amerika'daki toprakları Acadia'nın (Nova Scotia) kuzey kıyılarından Büyük Göller'in ötesine, Mississippi ırmağının doğu kıyısından Meksika körfezine ve yeni kurulan New Orleans'a kadar uzanıyordu; ancak bu sömürge toprakları 1763'te Paris Antlaşmasıyla İngiltere'ye terk edildi.

Fransa daha sonra sömürgeci ülkeler arasında ilk defa Afrika kıtasına yönelen ülke oldu. Senegal ile başlayan Afrika sömürgeciliğinde en büyük gelir kaynağını köle ticareti teşkil etti; buradan toplanan zenci köleler Kuzey ve Güney Amerika'daki sömürge topraklarına yerleştiriliyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Hint yarımadasını da kapsamına alan Fransız sömürgeciliğinin İslâm dünyasını ciddi bir şekilde etkilemesi XIX. yüzyılın ilk yarısına rastlar. 1830 yılında Cezayir'i ele geçirmeye çalışan ve ummadığı biçimde bir direnişle karşılaşan Fransa, uzun ve kanlı mücadelelerden sonra 1847'de Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî'nin teslim olmasıyla amacına ulaştı. Cezayir'de çok katı bir sömürgecilik uygulandı ve verimli toprakları halkın elinden almanın, birtakım ek vergiler koymanın ötesinde muhalefet kaynağı olarak görülen dinî kurum ve okullar da kapatıldı. Böylece Cezayir, maddeten sömürülmesinin yanı sıra yoğun bir kültür emperyalizmine yani Fransızlaştırmaya da tâbi tutuldu (geniş bilgi için bk. CEZAYİR [Sömürge Dönemi]). XIX. yüzyılın ortalarında Senegal'den iç bölgelere doğru ilerlemek isteyen Fransız kuvvetleri el-Hac Ömer liderliğindeki Fülânîler tarafından

durduruldu. Bunun üzerine Fransa Senegal'i ilhak siyaseti uyguladı ve bölgedeki zenci kabile reislerini denetim altına alarak kendi devlet himayesini zorla kabul ettirdi.

1871 Almanya yenilgisinden sonra bir süre içine kapanık bir politika takip eden Fransa, kısa sürede kendini toparlayarak 1880'lerde tekrar sömürge siyasetine döndü. İngiltere'nin Afrika'daki sömürgelerini arttırması Fransa'da rekabet hırsı uyandırdı. 1878 Berlin Kongresi'nde İngilizler'in Fransa'nın sömürgeci girişimlerine karşı çıkmayacaklarını ima etmelerinden cesaret alan Fransa, 1881'de Cezayir sınırında meydana gelen küçük bir olay bahanesiyle İtalya'nın da göz diktiği Tunus'u neredeyse savaştan ele geçirdi. Komşu Cezayir'de yaptığının aksine burada geleneksel içtimâî ve siyasî yapıyı yıkmadan bir nevi hâmilik sistemi kurdu ve Tunus'un beylik yönetimini muhafaza etti; ancak bir de Fransız vali tayin ederek bölgedeki gelişmelerin kontrolünü elinde tuttu.

1880'lerde kabarın sömürgecilik ihtirası Fransa'yı Senegal'den iç kesimlere doğru tekrar harekete geçirdi. Fransa, Nijer nehrinden aşağı sarkmayacağına dair İngilizler'e güvence vererek karşı çıkmalarını önledikten sonra kuzeye ve doğuya yöneldi. Yüzyılın sonuna kadar bugünkü Mali, Nijer, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirerek Sudan'a kadar ilerledi. Daha sonra bu sömürgeler Fransız Batı Afrikası adıyla bir federasyon halinde birleştirildi (1895). Bölgede Fransız sömürge toprakları dışında kalan tek ülke Fas'tı. Burayı da ele geçirip Kuzey Afrika'daki hâkimiyetini perçinlemek isteyen Fransa'nın bu konudaki gecikmesinin en önemli sebebi İngiltere, İspanya ve Almanya'nın

nin sergiledikleri karşı tavrıydı. 1904'te İngiltere ve İspanya ile ayrı ayrı anlaşarak harekete geçen Fransa, Almanya'nın karşı atağa kalkmasıyla bir sonuç alamadıysa da Fas üzerindeki baskılarını arttırmaya devam etti. Almanya Fas meselesini görüşmek üzere milletlerarası bir konferans toplamayı başardı; ancak neticenin Fransa lehine olmasını engelleyemedi. 1906'da İspanya'nın Algeciras (Cezîretü'lhadrâ) şehrinde toplanan konferansta alınan kararlarla Fas'ta güvenlik ve barışın korunması görevi Fransızlar'a verildi; böylece Fransa'nın bu ülke üzerindeki nüfuzu milletlerarası alanda kabul görmüş oldu. Fas'ın kuzeyini 1904 antlaşmasıyla İspanya'ya bırakan Fransa 1907'den itibaren diğer kesimleri yavaş yavaş işgale başladı; Vüdde, Dârülbeyzâ, Sittat, Büşirûn ve Binahmed ilk ele geçirilen yerler arasındaydı. 1911'de bazı Arap ve Berberî kabilelerinin ayaklanmasının ardından yabancılardan hayatlarını koruma bahanesiyle başşehir de işgal edildi. Bu işgale karşı çıkan Almanya ile dört ay süren müzakereler sonucu anlaşma sağlandı. Almanlar Kongo'da 275.000 m²'lik arazi karşılığında Fransızlar'ı Fas'ta serbest bıraktılar. Sultan Abdülhafız'e imzalatılan 1912 Fas Antlaşmasıyla Fransa Fas'ı himayesine aldı. Bu antlaşma ile sultanın içerisindeki hâkimiyeti kabul ediyor, ülkenin milletlerarası ilişkileri ise Fransa tarafından üstleniliyordu; gerçekte ise hem iç işleri hem dış işleri üstlenilmişti (geniş bilgi için bk. FAS).

Fransız sömürgeciliği I. Dünya Savaşı ile doruk noktasına ulaştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan Suriye ve Lübnan'ın da himaye altına alınmasıyla 1920'deki Fransız sömürgelerinin arazi toplamı 12,5 milyon km²'yi buldu. Ancak Fransa müslüman sömürgelerinin hiçbirinde hüsnükabul görmemiş, otoritesini yalnız güç kullanarak tesis edebilmişti. Bunun anlamı, askerî yönden zaafa düştüğü anda müslüman sömürgeleri elde tutmasının artık mümkün olamayacağı idi. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrasında kıpırdanmalar ve yönetime karşı başkaldırmalar görülmeye başlandı. Suriye ve Lübnan'da köklü bir nüfuza sahip olduğunu düşünen Fransa çok geçmeden yarıldığını anladı. Esasen daha Suriye'ye gelişinin ilk yıllarında kanlı veya kansız çeşitli karşı koymalara mâruz kalmıştı. Bir grup Suriye ileri geleni müzakere yoluyla ülkenin bağımsızlığını elde etmeye çalışırken aşırı milliyetçilerin etkili oldu-

Fransızlar'ın Cezayir'de Emîr Abdülkâdir ile yaptıkları savaştan birini gösteren resim (İÜ Ktp., Albüm, nr. 91097)

ğu kesim ise vurkaç taktikleriyle onları ülkeden çıkarmaya uğraşıyordu. 1919 sonbaharında İngilizler'in boşalttığı Güney ve Güneydoğu Anadolu'yu işgalleri ise tam bir hezimetle sonuçlanmış ve beş ay sonra ayaklanan halk tarafından dışarı atılmışlardı. Suriye'deki isyanların en kanlı ve en ciddi olanı 1925-1927 yılları arasında devam edenidir. 1927'de isyanın sona ermesinin ardından anayasa görüşmeleri başladı, fakat II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar neticelendirilemedi. Yaklaşık yirmi yıllık müzakere döneminde Fransızlar ülkede istedikleri gibi tasarrufta bulunma mücadelesi verirken Suriyeliler de onların müdahalesini en aza indirme çabası içinde oldular.

I. Dünya Savaşı'nın ardından benzeri gelişmeler Kuzey Afrika topraklarında da yaşandı ve buralarda Fransız sömürge idaresini sona erdirmeyi amaçlayan çeşitli teşkilâtlar faaliyet gösterdi; bunların en etkilileri kuruluşu savaş öncesi-ne uzanan el-Cezâirî'l-fetât ile (Cezayir, 1912) el-Hizbû'd-düstûrî (Tunus, 1920) ve Kütletü'l-ameli'l-vatanî idi (Fas, 1934). Aynı anda, müslüman sömürgelerin hemen hepsinde bağımsızlık hareketleriyle uğraşmak durumunda kalan Fransa tâviz vermek zorunda kalıyordu. Tunus'ta el-Hizbû'd-düstûrî'nin lideri Abdülazîz es-Seâlibî ve daha sonra kurulan el-Hizbû'l-hür ed-düstûrî el-cedîd'in lideri Habîb Burgiba'nın tutuklanıp yoğun halk desteği sonucu serbest bırakılmaları ve Cezayirîliler'e siyasî parti kurma hakkının verilmesi (1936) Fransız sömürge yönetiminin giderek zayıfladığının işaretleriydi. Fransa'nın 1940'ta Almanya karşısında uğradığı yenilgi sömürgelerini bağımsızlık yolunda iyice ümitlendirdi. Cezayir'de daha önce Fransız sistemi içerisinde asimilasyonu savunan Ferhad Abbas ile bağımsızlık taraftarları birleşerek 1942'de el-Beyânû'l-Cezâirî (Manifeste algérien) adındaki bildiriyi ilân ettiler. Bu belgede Cezayir'de sömürgeciğin sona erdirilmesi, halka kendi geleceğini belirleme hakkının verilmesi, savaş sonrasında bağımsız bir devlet kurulması, anayasayı hazırlayacak kurucu meclis için seçimler yapılması, Cezayirîliler'in derhal yönetime katılmalarının sağlanması ve siyasî tutukluların serbest bırakılması isteniyordu. Aynı yıl Tunus Beyi Muhammed el-Munsif millî bir hükümetin teşkilini, Fas'ta ise Hizbû'l-islâh ile Hizbû'l-vahde ve'l-istiklâl ortak bir bildiri yayımlayarak tek ve bağımsız bir Fas devletinin kurulmasını istediler.

II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın önemli güç kaybına uğramasına paralel biçimde müslüman sömürgelerde gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri sömürgeciliğin sonunun geldiğini gösteriyordu. İlk olarak Suriye ile Lübnan bağımsızlıklarını ilân ettiklerini açıkladılar ve 1944'te Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği tarafından tanındılar. Fransa bu durumu kabul etmeyerek Suriye ve Lübnan'la, kendisine birtakım iktisadî ve askerî haklar sağlayacak bazı antlaşmalar yapmak istedi ve zorlayıcı faktör olarak karaya asker çıkardı. Bunun üzerine halk ile Fransız birlikleri arasında kanlı çatışmalar çıktı. Sonunda İngiltere'nin de desteğini alan bu ülkeler Fransa'yı bölgeden askerlerini çekmeye ve bağımsızlıklarını tanımaya mecbur bıraktılar (1946).

Savaş sonrasında Tunus, Cezayir ve Fas'ta da bağımsızlık hareketleri yoğunlaştı. Tunus'ta Burgiba, kendi partisinin önderliğinde bütün siyasî kuruluşları ve halkı içine alan bir bağımsızlık kongresi düzenledi (Ağustos 1946). Polis tarafından basılan kongrede birçok kişi tutuklanırken Burgiba Mısır'a sığındı; ancak başlatılan mücadele işçi sendikaları etrafında odaklaşarak devam etti. Cezayir'deki bağımsızlık hareketi ise Mayıs 1945'te binlerce müslüman öldürülüp binlercesi tutuklanarak ve bağlı oldukları teşkilâtlar kapatılarak engellenmek istendi. Bu kanlı olayların ardından hareketin ileri gelenleri ikiye ayrıldı. el-İttihâdû'd-dîmokratî li'l-beyânî'l-Cezâirî yanlısı olanlar Fransız birliği içinde özerk bir Cezayir'in kurulmasını isterken Hareketü'l-intisâr li'l-hürriyyâtî'd-dîmokratîye adlı partinin taraftarları Fransa'dan ayrılarak tam bağımsız olmayı istiyorlardı. Tunus ve Cezayir'dekiler kadar kanlı olmayan Fas'taki bağımsızlık mücadelesi ise giderek güç kazanıyor, bu arada bağımsızlık taraftarlarını destekleyen V. Muhammed'in Fransızlar'la olan ilişkileri her gün biraz daha kötüleşiyordu. 1951'de Fransızlar'ın sultanı bakanlar kurulunu dağıtmaya zorlamaları, bütün siyasî partileri ülkenin bağımsızlığı hedefinde birleşmeye yöneltti. 1952 gösteri ve grev yılı oldu. Kazablanka'da Fransız polisinin grevcilere ateş açması sonucu çok kişi öldü ve çok sayıda gösterici tutuklandı; onları desteklediği için sultan da Madagaskar'a sürüldü.

1950'li yıllarda Fas'ın yanı sıra Tunus ve Cezayir'de de eylemlerin artması Fransa'yı sömürge politikasını yeniden göz-

den geçirmeye zorladı. Önce Kuzey Afrika'daki sömürgelerin tamamının elde tutulamayacağını anlaşılmaya üzerine Tunus ve Fas'ın bağımsızlıklarının tanınarak Cezayir'de konumun sağlamlaştırılması düşünüldü. Bu amaçla 1955 yılında Burgiba'nın Tunus'a, V. Muhammed'in de Fas'a dönmesine müsaade edildi ve bağımsızlık konusunda müzakereler başlatıldı; sonuçta gereken antlaşmalar imzalanarak her iki ülkedeki Fransız sömürge dönemi sona erdirildi (Mart 1956; geniş bilgi için bk. FAS; TUNUS).

Tunus ve Fas'ın bağımsızlıklarını kazanmaları aynı yolda olan Cezayir'i umutlandırırken Fransa'nın da buradaki baskılarını arttırmasına imkân sağladı. Fransa her neye mal olursa olsun Cezayir'den çıkmamayı düşündüyör, bu amaçla Batı Akdeniz'i sıkı denetim altında tutarak bütün motorize kuvvetlerini ve uçaklarını Cezayir'e yığıyordu; bu arada halkı sindirebilmek için işkence normal bir baskı aracı kabul edildi. Fakat alınan önlemlerin hiçbirisi kurtuluş mücadelesini engelleyemedi ve gerilla hareketi bütün ülkeyi sardı. İçeride silâhlı mücadele devam ederken Kahire'de Cezayir'in ileri gelenleri tarafından bağımsız Cezayir Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân edilerek Ferhad Abbas başkanlığında bir geçici hükümet oluşturuldu (Eylül 1958). 1960 yılında Fransa'nın müslüman sömürgelerinden ve Cezayir'in komşularından Moritanya, Mali, Nijer, Çad ile Senegal'in bağımsızlıklarına kavuşmaları Cezayirîliler için âdeta bir müjde teşkil etti. Bu şartlar altında Cezayir'i artık daha fazla elinde tutamayacağını anlayan Fransa bağımsızlık müzakerelerine başlama kararı aldı (Haziran 1960) ve ülke iki yıl süren müzakereler sonunda Temmuz 1962'de bağımsızlığına kavuştu; böylece 132 yıl süren sömürge dönemi kapanmış ve Fransız sömürge imparatorluğunun da en önemli kalesi düşmüş oldu.

Fransız sömürgeciliği, Afrika'nın doğusunda Cibuti sahillerindeki Obock limanına bayrak asılmasıyla başlar (1862). Ancak koloni yönetiminin iş başına geçmesi, 1871 Almanya yenilgisinden sonra bir süre içine kapanan Fransa'nın tekrar sömürge siyasetine döndüğü yıllara rastlar (1888). Bu sahil kesimi, iki tarafında bulunan İngiliz ve İtalyan Somalisi topraklarından ayrılmak üzere 1896'da Cote Française des Somalis adını aldı. Bundan sonra ülkeye tamamen yerleşen Fransız yönetimine II. Dünya Savaşı sırasında önce İtalyan, sonra İngiliz ab-

lukasıyla ara verildi. Tekrar Fransa'nın hâkimiyetine giren Cibuti 1957-1967 yılları arasında tedricen otonomi statüsüne geçti; 1977'de de bağımsızlığına kavuştu.

Afrika'nın doğusunda bulunan diğer Fransız sömürgeleri Hint Okyanusu'ndaki Réunion ve Madagaskar adalarıdır. İlk defa 1642'de Réunion'a çıkan ve 1715'e kadar burada kalan Fransızlar, Napolyon savaşları sonrasında geri gelip kolonilerini kurdular (1815). 1946'da sömürge statüsüne son verilen ada bu tarihten beri Fransa'nın deniz aşırı ilidir. Fransız sömürgeciliği Madagaskar'da ise resmen 1896 yılında başladı. 1947'de başlatılan bağımsızlık hareketinin şiddetle bastırılmasından sonra sömürge yönetimi tarafından buna alternatif olarak daha ılımlı bir milliyetçiliğe destek verildi. Ancak alınan önlemlerle bağımsızlık arzusu dindirilemedi ve 1960'ta cumhuriyet ilân edilmesiyle Fransız sömürge yönetimi son buldu.

Fransa Hindistan'da da sömürge faaliyetlerine girmiş, fakat İngilizler'den önce buradan geniş bir toprak parçası koparmayı düşünürken sadece birkaç basit ticaret üssü ele geçirebilmiştir. Önce bölgedeki diğer rakiplere göre gecikilmiş olmakla birlikte 1664'te Doğu Hindistan Şirketi (Compagnie des Indes Orientales) kuruldu, arkasından da Süret ve Dekken'in doğu kıyılarına yerleşmeye çalışıldı. Ne var ki şirket buralarda tutunamadı ve bölgedeki ilk sömürgeler Pondichery ile Chandernagar'dan ibaret kaldı. 1756 yılında Avrupa'da patlak veren Yedi Yıl Savaşları, bunlar dahil Fransa'nın ilk sömürgelerini kaybetmesine sebep oldu ve 1763'te imzalanan Paris Antlaşması uyarınca Hindistan, Kanada ve Louisiana'daki bütün topraklar İngilizler'e bırakıldı. Bu tarihten sonra Doğu'da yalnız Çin Hindisi ile ilgilenen Fransa, özellikle 1858-1893 yılları arasında girdiği askerî hareketler ve bazı yerli hükümdarların iç karışıklık ve çatışmalar yüzünden himayesine sığınmaları sonucu çeşitli imtiyazlar kazanarak bölgeye iyice yerleşti ve 1945'te bağımsızlıklarını kazandıkları halde bunu fiiliyata geçiremeyen Vietnam, Kamboçya ve Laos'taki hâkimiyetini 1954 yılına kadar sürdürdü (bk. ASYA [Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık]). Ancak 13 Mart - 7 Mayıs 1954 günleri arasında cereyan eden ve Fransız kuvvetlerinin General Vo Nguyen Giap kumandasındaki Vietnam ordusu karşısında Fransa tarihinin en tra-

jik hezimetine uğradığı Dien Bien Phu Savaşı'ndan sonra Cenevre'de barış antlaşması imzalamak ve bölgeyi tamamen terketmek zorunda kaldı.

BİBLİYOGRAFYA:

A. J. Toynbee, *Survey of International Affairs* 1925, London 1927, I, 125-163, 175-181, 406-439; Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, s. 276-283; E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1966, II, 71-78, 253-267; S. H. Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut 1968, tür.yer.; Türkkiye Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 121-131, 142-159, 171-183; R. Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi* (trc. Halim İnal), İstanbul 1975, s. 125-135, 176-180, 185-189, ayrıca bk. tür.yer.; L. E. Williams, *Southeast Asia: A History*, New York 1976, s. 149-152; E. A. Boateng, *A Political Geography of Africa*, Cambridge 1980, s. 62-65; M. Morsy, *North Africa 1800-1900*, New York 1984, s. 131-143, 150-165, 197-199; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-‘Arabiyyü'l-‘hadîsî*, Kahire 1985, II, 671-733; III, 597-641; J. M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 249-262, 289-296, 328-354, 360-393; P. S. Khoury, *Syria and the French Mandate 1920-1945*, London 1987, tür.yer.; B. G. Martin, *Sömürgecilik Karşı Afrika'da Sufî Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988, tür.yer.; C. Harrison, *France and Islam in West Africa 1860-1960*, Cambridge 1990, s. 11-23; J. Fremaux, *Fransa ve'l-İslâm* (trc. Hâşim Sâlih), Limasol 1991, tür.yer.; Ebû'l-Kâsim Sa'dallah, *el-Hareketü'l-vaftaniyyetü'l-Cezâ'iriyye*, Beyrut 1992, I-III; K. M. Panikkar, *Asia and Western Dominance*, Kuala Lumpur 1993, s. 163-174; M. E. Chamberlain, *Sömürgeciliğin Çöküşü* (trc. Recai Dönmez), Ankara 1993, s. 114-117; J. J. Cooke, "Tricolour and Crescent; Franco-Muslim Relations in Colonial Algeria, 1880-1940", *IS*, XXIX/1 (1990), s. 57-75; *The Cambridge Encyclopedia of Africa* (ed. R. Oliver — M. Crowder), London 1981, s. 160-161, 178-180.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

V. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Fransa'nın İslâmîyet'le tanışması VIII. yüzyılın başlarına rastlar. Zaragoza'nın (Sarakusta) fethinden sonra Hür b. Abdurrahman kumandasındaki İslâm ordusu 717-718 yıllarında Pireneler'i aşarak Fransa topraklarına girdi. Hür b. Abdurrahman'ın yerine geçen Semh b. Mâlik de Fransa topraklarında ileri harekâta devam etti. Önce Septimania (Sebtimâniye) ve daha sonra müslümanlar için önemli bir askerî üs olan Narbonne'u (Arbûne) fetheden (720) Semh b. Mâlik ertesi yıl Aquitania düklüğünün başşehri Toulouse'u kuşattı. Burada şiddetli bir mukavemetle karşılaşan Semh b. Mâlik'in şehid edilmesi müslümanları zor durumda bıraktı. Ordunun sevk ve idaresini ele alan Abdurrahman el-Gâfiki Arbûne'ye geri dönmek mecburiyetinde

kaldı. 721-726 yılları arasında gerçekleştiren seferler sonunda müslümanlar hâkimiyetlerini Rhône vadisi ve Lyon'a kadar genişlettiler. 732 yılında Bordeaux'yu yağmaladıktan sonra Paris'in 150 km. güneyindeki Tours şehrine yaklaşan Abdurrahman el-Gâfiki, Poitiers'nin 20 km. kuzeydoğusunda daha sonraları müslümanların Belâtüşşühedâ adını verdikleri, bugün Moussais-la-Bataille denilen yerde Charles Martel kumandasındaki Frank kuvvetleri tarafından mağlûp edildi. Bu savaşla İslâm ordularının kuzeye doğru ilerlemeleri engellenince fetihler diğer yönlerde devam etti. 734 yılında Marsilya'nın 100 km. kuzeyinde bulunan Avignon, dokuz yıl sonra da Lyon ele geçirildi; ancak bu şehirlerdeki hâkimiyet uzun sürmedi. 793'te Pireneler'i tekrar geçen müslümanlar 846-869 yılları arasında daha çok Güney Fransa sahillerine yöneldiler, Arles bölgesindeki Camorgue'da bir liman kurdular ve Arbûne şehrini fetihleri için bir üs olarak kullandılar. 891'den 975'e kadar da Marsilya ile Nice arasında meydana getirdikleri kolonileri ellerinde tuttular. X. yüzyılın başlarında müslümanların Fransa topraklarında kurdukları ve Alman İmparatoru Otton tarafından yıkılan en içteki ticaret merkezleri, Alpler'in eteklerinde yer alan Sisteron ve Embrun'a kadar çıkmıştı. Fransa sahillerine yönelik en son İslâm akınları XI. yüzyılın başlarında görülür. Bugün hâlâ mevcudiyetini sürdüren Jabal al-Qila (Cebelü'l-kal'a), Lascar ve Lascaris (el-Asker), Lehez (el-Havz), Mascaras (Batı Cezayir'deki Maasker [Mascara] şehir adından), Barbaresco (Berberi), Batharam (Beytüharâm), Ramatuelle (Rahmetullah) ve Almanar (el-Menâre) gibi Arapça yer isimleri Fransa'daki İslâm varlığının yaşayan tanıklarındır.

Ortaçağ Fransası, müslümanları fiilî varlıklarının yanında ilmî yönleriyle de iyi tanıyordu. Bu tanımadaki teolog, filozof, şair ve ilim adamı Raymond Lulle (ö. 1315) başta olmak üzere ileri gelen bazı İspanyol papazların yakından ilgilendikleri ve eğitimini gördükleri İslâm ilimlerini Fransa'da yaymalarının büyük etkisi olmuştur. İbn Hazm'ın 1027'de yazdığı *Tavku'l-hamâme*, Pireneler'in Fransa tarafında kullanılan kaynak eserler arasında yer alıyordu. Müzik, felsefe ve özellikle tıp alanlarında müslümanların bıraktığı tesirler çok büyüktür. Montpellier şehrini hâlâ tıp sahasında vazgeçilmez bir üniversite merkezi yapan Endülüs tıp ilmidir.